

The article is focused on the methods of tutorship. Tutorship is analyzed as one of the progressive international technologies of ECTS. It is actual in the light of Bologna reforms and provides the system of education of Ukraine for European cultural and educational space.

Key words: Tutor, tutorship, Bologna reforms, individual educational trajectory, educational sphere.

УДК 821.161.2:7.04

Роман ТКАЧЕНКО

ОБРАЗ ВЧЕНОГО З ПОГЛЯДУ ПСИХОЛОГІЇ НАУКИ (РОМАН П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОЗГІН»)

Статтю присвячено аналізу постаті вченого відповідно до висновків психології науки у романі П.Загребельного «Розгін». Художня модель науковця розглядається згідно з такими параметрами, як типологія наукової діяльності, стиль керівництва, загальна ерудиція, ставлення до мистецтва, громадянська позиція, особливості індивідуального стилю мислення, характер тощо. Підкреслюється динаміка і неодновимірність особистості науковця у художній літературі всупереч суспільним стереотипам.

Ключові слова: психологія науки, стереотип, типологія науковців, фаустівські мотиви.

Психологія науки – нова галузь досліджень. Рефлексія, що осмислює власну природу, виникнення метамов наук, поява дисциплін на перехресті наукових інтересів є ознаками зрілого, можливо, навіть переломного етапу розвитку наукової діяльності. Психологізація пізнання нагадує самоіронію, оскільки легітимізувала погляд збоку, позицію Іншого, закцентовує роль суб'єкта в тому, що раніше вважалось суворо об'єктивним: примат логіки, методологічні основи, суспільна мотивація, чистота експерименту тощо. Мистецтво завжди було чутливим вловлювачем суспільної атмосфери. Втім, у даному випадку важать не тільки соціологічні можливості мистецтва. Нерідко письменник не гірше за психолога відтворює складний внутрішній світ людини, хоч і з поправкою на закони жанру, художній задум, власну естетику образу, світовідчuvання. З нашого погляду, аналіз образу вченого відповідно до тверджень психології науки дасть зможу з'ясувати міру компетентності й оригінальності письменника.

Вищезазначена тема, попри численні дослідження творчості П. Загребельного, окрім досі не порушувалась. Її освоєння на перетині кількох гуманітарних дисциплін може збагатити літературознавство комплексною антропологією, у філологічному сенсі, постаті вченого новітнього періоду.

Згідно з В. Степіним, західна наука знала три типи раціональності: класичну, некласичну, постнекласичну. Класичний тип раціональності абстрагувався від суб'єкта (XVII – XIX ст.). Некласична наука експлікувала не тільки об'єкт, а й засоби пізнання (з появою теорії відносності). У другій половині ХХ ст. утверджується постнекласична раціональність, яка визнала цінності суб'єкта як такі, що впливають і мусять впливати на результат дослідження. Знаменою стала поява 1962 р. праці Т. Кунна «Структура наукових революцій». Виявилось, що зміна наукових парадигм відбувається не стільки завдяки переконливості логічних аргументів, не відповідно до більшої вправності у читанні «книги природи», скільки внаслідок дії позанаукових чинників, зокрема суспільно-економічних. Зрештою на початку ХХІ ст., за словами З. Баумана, «сучасна наука визнала, по суті, недетермінований характер світу, величезну роль випадковостей і винятковий, а не нормальній характер порядку й рівноваги» [2, с. 147]. Зазнав переосмислення і стереотип постаті вченого як подвижника, майже святого, мешканця «вежі зі слонової кістки».

На думку М. Махоні, умовний *homo scientus* мусить бути високоінтелектуальним, логічним, емоційно нейтральним, скромним, володіти навичками експериментування, колективної співпраці, гнучкістю думки, уникати категоричних суджень, коли фактів недостатньо [1, с. 270]. Насправді ж людей з комплексним набором цих якостей майже не існує. Психологи встановили, що навіть «вчені до мозку кісток», незрідка видатні науковці, ні інтелектом, ні творчими здібностями не перевищують середньостатистичний рівень. Щоправда, виміряти сучасними методами ступінь креативності вельми проблематично. Єдине, що напевно вирізняє «справжнього» вченого, це внутрішня мотивація (Г. Сковорода сказав би «срідність») у поєднанні з цілеспрямованістю та масштабом особистості. Невипадково поряд з інструментальними методами стимуляції творчого мислення («мозковий штурм», синектика) не менш важливими є особистісні:

розвиток упевненості в собі, внутрішньої свободи, медитація тощо. Дослідницька поведінка вчених не завжди є бездоганною з морального погляду. Плагіат, підтасовування фактів, підміна понять – поширені явища в науковому середовищі. До свідомого викривлення результатів експерименту вдавались Г. Галілей, І. Ньютона, Г. Мендель. Утім це не завадило їм робити відкриття. Адже кардинально нове знання неможливо логічно вивести з усталеної парадигми, тому значну роль тут відіграє інтуїція. Якось математик К. Гаусс сказав, що йому давно відомий результат, але він ще не знає, як той результат обґрунтувати [5, с. 93]. Науковець як психологічний тип чи соціальний феномен сформувався, порівняно з хліборобом, відносно недавно за якихось три-чотири століття, тому поміж стереотипами і прогнозами час осмислення суперечностей ще попереду.

Найбільш переконливим аргументом «справжності» академіка Карналя як вченого є масштаб його особистості. Значна частина наративу роману «Розгін» – це розповідь з внутрішньою фокалізацією, яку подекуди можна трактувати як невласне пряме мовлення. Вона дає нагоду переконатись у щирості намірів, проектів, суджень, парадоксів, що вражають нестандартністю, сказати б, довженківським масштабом мислення: «Карналь дотримувався переконання, що сміятися людина повинна вчитися, так само як вона вчиться ходити, розмовляти, робити корисні речі. ...Наука, яка народжувалась тяжко й повільно, не стала ні на боці розпачу, ні на боці тріумфуючої віри, вона вибрала інтелектуальне посередництво, засобами якого стали сумнів, недовір'я, іронія. Саме іронія, як пробний камінь пізнання, а не примітивна дотепність, сміх заради сміху, показування язика буттю, а ще точніше: побутові [3, с. 72], або так: «Бачив набережні Ленінграда, був колись у Єгипті – там в Александрії набережна, мабуть, кілометрів двісті вздовж моря. У Києві приблизно така, як у вас, уздовж Дніпра, хоч там шосе коротке й набагато вужче. Але всі вони мають спільну, сказати б, рису: створені не для людей, а для машин. ...Мое переконання: до води треба давати доступ насамперед людям, а не машинам. ...Ми ж досі мислимо категоріями дев'ятнадцятого століття, коли намагаємося показати насамперед технічні успіхи, поставити перед очима то паровоз, то машину, то ще якусь техніку. Залізниці прокладалися через центр міста. У Парижі й досі вокзал у самому

центрі міста» [3. с. 156]. Доповідь академіка під час міжнародного круглого столу у замку Сюллі над Луарою можна вважати науковим трактатом або принаймні цікавим культурологічним есеєм, незважаючи на прорадянську тенденцію. Карналь має безмежну ерудицію. Його лектура рясніє іменами Б. Паскаля, Платона, Р. Декарта, А. Бергсона, А. Пуанкаре, О. Ухтомського, В. Вернадського, Дж. Бернала, Г. Маркузе... Цитати з книг він використовував як аргумент або полемічний «камінь спотикання». Карналь – взірець радянського вченого, але з огляду на контекст головної сюжетної лінії він нетиповий представник свого середовища. За дорученням редактора Анастасія опитала з десяток науковців, що вони читають. Результат був невтішний: крім спеціальної літератури більшість вчених нічого не читає. У первісному вигляді інтерв'ю не надрукували. Щоправда, кількість прочитаних книжок не може бути абсолютним показником рівня інтелекту. Нобеліат Л. Ландау ніколи не читав монографій і статей, чудовою обізнаністю зі станом сучасної науки він завдячував тісному спілкуванню з колегами [1, с. 130]. У ХХ ст. в науці запанувала вузька спеціалізація. Натомість академік Карналь нагадує вчених-енциклопедистів XVIII – XIX ст. І все ж письменник мав рацію: ерудиція не завадить, оскільки вагоміших результатів досягають ті дослідники, що здатні варіювати і широко формулювати проблему, працювати на помежів'ї наук, задіяти фантазію і образне мислення.

Серед психологів були спроби розробити список рис, які нібіто властиві науковцеві як особистості. Одна з них – почуття гумору. Академік любив іронізувати, бо «тільки таким чином Карналь міг відстоювати свою індивідуальність, не підкорявся автоматизму життя, не давав засмоктати себе дріб'язкові й метушні, яким легко піддаються люди лініїві, неорганізовані, посередні або й просто нездарні – для них головне сховатися за інших, випхати наперед себе когось, а самому потирати руки» [3, с. 211].

Його внутрішнє ество насамперед складали культиваторчості як утвердження свободи та героїзму, що надає сенс життю. У такому розумінні героїзм покликаний «заземлити» творчу мрію, зрівноважити «свободу від» «свободою для». Усім своїм життям Карналь втілює фаустівську ідею служіння людям. Однак реальність завжди буде далекою від подібного роду тривіальних декларацій. На

потужне фінансування наука може сподіватись від держави, приватних фондів, громадських організацій за умови виконання певних завдань, наприклад, розвиток військово-промислового комплексу, розробка нових технологій з перспективою надприбутків, ідеологічна підтримка. Незважаючи на гостру критику окремих явищ радянської дійсності (хрущовські нововведення, фальшиві дипломи кандидатів і докторів наук), академік не має сумніву в самих основах радянського ладу, більше того – палко їх пропагує. Тиск державного офіціозу, чиновницькі обов’язки становлять для нього усвідомлену необхідність, зворотний бік творчої свободи. У значно більших масштабах він стурбований наступом посередності: «Колись вважали, ніби диявол зваблює людину, за минулі насолоди вимагає відречень від любові, від усього людського. Насправді ж дияволізм завжди виступав у личині понурої посередності, яка не дає людині зможи нічого на цім світі робити як слід: ні працювати, ні захоплюватися, ні кохати. Все приблизне, поверхове, споганене, навіть жінку щоб не цілував, а тільки вдавав поцілунки, ніякої зосередженості на головному, ніякого заглиблення, розміняти людське життя на метушню, на галас, на розмахування руками, на несправжність, на чванливість» [3, с. 197]. Проте й благородні мотиви вчених найчастіше бувають не зовсім усвідомленою раціоналізацією прагнень слави, багатства, влади, як у догетівського Фауста. Невипадково, психотерапевт А. Рой писала: «Я дуже сумніваюся в тому, що індивід, здатний відкинути всі особисті інтереси заради «служінню людству», психічно здоровий» [1, с. 279].

Автор роману «Батьки і діти», ще ближче А. Кримський («Андрій Лаговський»), В. Домонтович («Доктор Серафікус»), піддав Базарова випробуванню коханням, щоб показати різницю між сухою теорією і «древом життя». Натомість головна інтрига роману «Розгін» перегукується з улюбленим сюжетом А. Чехова: занепад таланту в тенетах пошlostі. Петро Карналь, хоч як парадоксально, «справжній» у коханні саме тому, що він «вчений до мозку кісток». Розгін виробничих потужностей, розширення техносфери, соціалізм, твердив молодий К. Маркс («Економіко-філософські рукописи», «Німецька ідеологія») мусять служити справі звільнення людини, подоланню відчуження, вивільненню творчого потенціалу, щоб опанувати мистецтво любити, хоч

насправді обернулось, незалежно від політичних програм, розквітом споживацтва. Вперше побачивши Карналя, Анастасія проникливо відзначила його невміння пристосовуватись до аудиторії, адже наївні, бо ширі й виболені, слова академіка про необхідність змін, про людський розум не знаходили відгуку серед слухачів, звиклих до загальних фраз. Терплячи роками Кучмієнка, щоб вдовольнити власні амбіції, випускаючи на заводі 40 % продукції нижче знака якості, академік компенсус практику подвійних стандартів напруженими розмислами, проникливою бесідою, близкучими виступами, захищається іронією. Свідомо чи несвідомо для самовиправдання йому вигідно протиставляти теорію і живе життя. Із цього двозначного стану Карналя виводить кохання.

Одного разу Карналь переміг на імпровізованому конкурсі, читаючи вірші напам'ять. Він чудово зновував творчість улюбленого композитора Дж. Верді. Не можна з певністю твердити, що естетичний смак вкрай необхідний фахівцям з точних наук (видатний фізик Е. Фермі не любив ні філософії, ні малярства, ані академічної музики) [5, с. 174], проте бути обізнаним з мистецтвом не завадить. Більше того, фізик М. Планк підмітив, що «нові ідеї породжуються не дедукцією, а артистичною творчою уявою» [1, с. 256]. У процесі творчості математики теж мислять образами. У науково-популярній літературі можна зустріти безліч прикладів того, як несподівані асоціації, сновидіння допомагають вирішенню проблем. Тобто художня і наукова творчість протикають за одними й тими ж законами: на активному етапі пошуку (інкубація) особливу роль відіграють підсвідомі імпульси. Тому, безперечно, мав рацію П. Загребельний, коли змалював математичне мислення Карналя за естетичними критеріями, чимось на зразок картин абстракціоністів у динаміці: «Форми форм, розміри розмірів, класи класів, мавзолеї чисел, цикlopічні нагромадження безперервностей, дика темрява незбагненностей, сліпучі близкавиці миттєвих прозрінь, корчі абстракцій, рефлекси світла, склубочені об'єми і площини, переткані тінями і перебліском давно вмерлого, затриманого нереального знання, каскади лічб, невитлумачені пропорції, еманації навіки втрачених і ще не знайдених світів пролітали там незауважені, дивні склепіння тимчасових поєднань, тримгливі арки математичних сполучень, фігури астральні, петрогліфи з епох, втонулих у присмерку часів – хіба міг він без цього, назавжди отруєний,

зачарований, завербований, підкорений? ...Хотів бути серед тих, кому дано зламати сьому печать законів природи, вирватись з-під їхньої влади бодай на мить і опинитися в царстві свободи» [4, с. 271]. Метою цього пошуку для Карналя є не стільки істина, скільки свобода. Ця, на перший погляд, абстрактна свобода має все-таки екзистенційний зміст. Вона здатна перемістити людину в епіцентр живого життя, заволодіти часом і найголовніше – повернути молодість. Отже, і в цьому разі звучить фаустівська тема.

Розроблено багато зразків типології науковців. Найпоширеніші з них – це поділ на класиків і романтиків, логіків та інтуїтивістів, конвергентів і дивергентів, восьмичленна класифікація Г. Гоу, Д. Вудворта: фанатик, піонер, діагност, ерудит, технік, естет, методолог, антиколективіст [1, с. 178]. П. Загребельний визначив тип академіка Карналя так: «Сам себе Карналь міг би віднести до науковців-стимуляторів, до постулаторів, режисерів од науки, які тільки ставлять проблеми, можуть показати шлях розв’язання тої чи іншої, набір методів, джерел інформації. Це методологи, організатори, спеціалісти по координації й керівництву групами й колективами. Без них сьогодні науку уявити неможливо, хоч перед самою науковою вони іноді стають нагі, як у час своїх народин. Та все ж їх теж слід віднести до творців науки на відміну від апостолів формального порядку, вчених-ерuditів, вчених-компіляторів, критиків і догматиків, які тільки нагромаджують чужі ідеї, зіставляють, перетравлюють, систематизують» [4, с. 387]. Його стиль керівництва – ліберально-демократичний (з-поміж демократичного, авторитарного, ліберального за К. Левіним). Цей висновок найбільше підтверджують форми і обсяги святкування на заводі Дня кібернетики на сорокову суботу щороку. Він мислить радше як романтик, інтуїтивіст, парадоксаліст, дивергент (здатний засвоювати конкурентні системи знань). Психологи встановили, що у науковців з вузькою спеціалізацією ділова активність спадає до сорока років, з широкою – до шістдесяти. Карналь, безсумнівно, належить до останніх. Учені Карналевого складу мислення вітають незапрограмовані зміни. Їхня особистість частіше зберігає тенденцію внутрішнього росту.

Біографію Петра Карналя вписано в контекст історії країни. Сільському дитинству академіка письменник присвятив чи не найкращу в художньому відношенні книгу роману «Розгін» «Ой

летіли сірі гусі...» Загальновідомо, що найбільше видатних людей народжується в епіцентрах суспільно-політичного, економічного, культурного життя. Найбільш сприятливі для появи талантів, згідно з даними статистики, виявились портові міста, пункти перегину торгівельних артерій – середовища з інтенсивним етнічним, конфесійним, мовним і т.ін. взаємопливом [5, с. 171]. Крім того, згубними для формування виняткових здібностей є не опіка чи агресія, а байдужість. Попри ці узагальнення трапляються і винятки. В Україні є небагато регіонів настільки багатих талантами, як Полтавщина, звідки походив Карналь і сам П.Загребельний. На степовому кордоні між Азією і Європою, вздовж шляху «з варяг у греки» письменник відтворив бурхливий і трагічний світ українського села 20 – 30-х рр. ХХ ст., переповнений героями, святыми, негідниками, диваками, неймовірної сили пристрастями і найрізноманітнішими конфліктами. Романіст жартома виводить Карналеву обізнаність з ідеєю симетричності часу від дзвонаря Миколи Цуркіна, котрий все плутав години, воднораз «озерянські парубки стояли на позиціях французького філософа Анрі Бергсона, який вважав, що час несиметричний і ніколи не може рухатись в зворотному напрямку, тому ніяк не могли сприйняти Цуркіної ідеї «відбивання назад» годин і звали його пришелепкуватим» [4, с. 22]. Проте насправді, запевняють фахівці між черговою науковою парадигмою і буденним досвідом культурно-історичної епохи простежуємо певну відповідність. Тому А.Ейнштейн писав, що «вся наука – це не що інше, як удосконалення повсякденного мислення» [1, с. 64].

Одинадцятьма роками пізніше П. Загребельний надрукував науково-фантастичний роман «Безслідний Лукас» (1986). Якщо Карналеве життя «інсталюване» у смислопороджуючі структури малої і великої батьківщини, радянського ладу, колективу, людства, то протагоніст чергового роману Лукас поступово втрачає сенс життя за обставин все глобальнішого відчуження. Образ рідної землі, такий яскравий у «Розгоні», в романі «Безслідний Лукас» важить мало. Якщо зняти ідеологічні нашарування і утворити абстрактно-універсальну модель суспільства, то наука як засіб у змаганні політичних і корпоративних інтересів буде константою і для Сполучених Штатів, і для Радянського Союзу, а це у свою чергу вимагає часткової, без врахування ментальності, історії тощо,

уніфікації елементів докорінно протилежних ідеологічних структур. Отже, кон'юктурно налаштований американський прозаїк міг би представити Карналя, як Загребельний Лукаса, дисидентом, втікачем у знавісніому світі. Цікаво, що Кучмієнко («Розгін») і містер Ор («Безслідний Лукас»), пародія на Санчо Панса, однаково називають себе чудовими організаторами. Тільки у першому випадку дияволізм – лише часткова вада суспільного ладу, то у другому він виступає його суттю. З нашого погляду, героїзм як породження смислу, що був другим, поряд зі свободою, важливим складником внутрішнього світу персонажа, треба мислити не тільки і не стільки відкриттям смислу, скільки, справді, його породженням, спасенною іллюзією у спробі обжити дім буття.

П. Загребельний добре знов світ науки і психологію науковців. Він не пішов шляхом творення чергового анекdotу про вченого-дивака. Академік Карналь як творча особистість мало чим відрізняється від літератора, скульптора, композитора. Приписувана вченим беземоційність, педантизм, нібито наслідок поширення логічних конструкцій на побут і спілкування – стереотип, що не має достатніх підстав ні в професійному, ні в приватному житті. Принаймні ці риси не є типовими, як здається обивателю. Щоправда, зважаючи на значення НТР для тієї епохи вчений у творі постає водночас державним діячем, «героєм нашого часу», персоною *grata*. Доба модерну вірила у прогрес і надлюдину, не конче у ніщівському розумінні. Надлюдина мусила бути лицарем і святым в одній особі. У романі «Розгін» ця роль випала вченому. Однак подолати сіру повсякденність, здобути внутрішню свободу і віднайти сенс життя protagonistovі допомогло головним чином кохання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аллахвердян А. Г. Психология науки : учеб. пособ. / [А. Г. Аллахвердян, Г. Ю. Мошкова, А. В. Юревич, М. Г. Ярошевский]. – М. : Флинта, 1998. – 312 с.
2. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман ; [перевод с англ. под ред. Ю. В. Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
3. Загребельний П. Розгін. І. *Аїгюоль* : роман / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 398 с.

4. Загребельний П. Розгін. П. *Персоносфера* : роман / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 399 с.

5. Сухотин А. Парадоксы науки / А. Сухотин. – М. : Молодая гвардия, 1980. – 239с.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2010

R. TKACHENKO

IMAGE OF A SCIENTIST FROM THE POINT OF VIEW OF PSYCHOLOGY OF SCIENCE (THE NOVEL OF P.ZAHREBELNY “RUNNING START”)

The article is dedicated to the analysis of the scientist's image in the novel of P.Zahrebelny "Running Start". The artistic model of the scientist is examined according to the following aspects: typology of scientific activity, temper, style of guidance, peculiarities of individual way of thinking etc.. Dynamics and versatility of the scientist's personality in defiance of society's stereotype are specially emphasized.

Key words: psychology of science, Faustus motives, stereotype, typology of scientific activity.

УДК 82-32Ахундов(045)

Улькер МЕДЕТОВА

ОПОВІДАННЯ С. С. АХУНДОВА «ЧЕСТЬ»

У статті проводиться всебічний аналіз відомого азербайджанського письменника Сулеймана Сані Ахундова «Честь». Автор статті вважає оповідання «Намус» («Честь») одним із найкращих оповідань азербайджанської літератури 1920-х років.

Ключові слова: оповідання, жіноча свобода, ідейно-естетичне значення.

Сулейман Сані Ахундов – великий митець, який розпочав свою творчу та суспільно-педагогічну діяльність як послідовник просвітницьких ідей М.Ф. Ахундова і зробив великий внесок у розвиток азербайджанської драматургії та художньої прози кінця XIX – початку ХХ сторіччя. З його творчістю дуже тісно пов'язане створення національної дитячої прози, зокрема, реалістичних оповідань, які розповідають про життя і побут підлітків та молоді. Одне з найбільш вражаючих оповідань письменника називається «Честь». В цьому оповіданні, присвяченому темі жіночої свободи,